

DET BORGERLIGA SAMHÄLLET: I TUR OCH RETUR?

Lars Trägårdh

www.timbro.se/innehall/?isbn=9175668116&flik=4

APRIL 2011

TIMBRO

Lars Trägårdh är professor i historia, har under många år bott i USA och varit verksam vid Colombia University. I Sverige är han knuten till Enheten för forskning om det civila samhället vid Ersta Sköndal högskola. På Timbro har han tidigare gett ut Empowerment och egenmakt.

Denna rapport ingår i Timbros arbete om Borgerlighetens framtid.

© Författaren och Timbro 2011

ISBN 91-7566-811-6

www.timbro.se

info@timbro.se

www.timbro.se/innehall/?isbn=9175668116&flik=4

Innehåll

Förord.....	5
Prolog	7
Det borgerliga samhällets uppgång och fall.....	10
Folkhemmet och folkrörelsernas inkorporering	13
Civilsamhället som högerens utopi	14
Det svenska civilsamhället: finns det och hur ser det ut?.....	15
Det svenska civilsamhällets moraliska logik.....	16
Statens strukturerande makt	17
Civilsamhället och pengarnas betydelse	18
Det borgerliga samhällets återkomst?	22
Litteraturtips.....	25

Förord

Den sedelärande historien om kejsarens nya kläder visar hur en barnsligt enkel fråga ibland kan vara våldsamt provocerande. Den 3 februari skrev tio företrädare för några stora svenska ungdomsorganisationer, bland annat Förbundet Unga forskare, RFSL Ungdom, Sveriges unga muslimer och Rädda Barnens ungdomsförbund, att regeringens förslag till ändrade bidragsregler riskerade att "slå ut nio av Sveriges största och viktigaste ungdomsorganisationer". Samtidigt som de skrev att "civil sektor ska så långt som möjligt vara friställd från staten" erkände de utan omsvep att "många av oss förlitar sig på bidraget för att kunna bedriva en verksamhet".

Detta är alltså dessa organisationers egen beskrivning av verkligheten. Men om det nu är så att centrala delar av det svenska civilsamhället är helt beroende av statliga bidrag, går det verkligen att betrakta civilsamhället som livskraftigt? Och om svaret är nej, hur gör vi för att väcka liv i det?

Det var med dessa frågor jag vände mig till Lars Trägårdh, en av Sveriges ledande forskare på området. Och som han visar i sin text rymmer frågeställningen, i all sin enkelhet, en rad provokationer.

Diskussionen om civilsamhället är inte ny för Timbro. Men både debatten och forskningen har förändrats sedan Staffan Burenstam Linder och Hans Zetterberg fick fart på den svenska debatten i början av 1990-talet. Med denna essä uppdaterar Lars Trägårdh både våra kunskaper och frågeställningar, och pekar ut några tänkbara riktningar som kan utgöra svaret på frågan hur det svenska civilsamhället kan bli mera livskraftigt och diversifierat och mindre beroende av den politiska välviljan hos den som för tillfället råkar inneha regeringsmakten.

Stockholm den 28 mars 2011

Håkan Tribell

Chef Timbro Idé

Prolog

Denna essä har sin upprinnelse i en diskussion som Timbros Håkan Tribell initierade genom att i ett mejl ställa den något provokativa frågan: "Hur får man liv i det svenska civilsamhället?" Varför provokativ? Frågan anknyter, i min tolkning, till en ståndpunkt som ventilerades i det tidiga 1990-talets debatt om "civilt samhälle kontra offentlig sektor", då det ibland hävdades att det svenska civilsamhället (vi ska återkomma till frågan om vad detta är!) var i kris i flera avseenden och av ett antal olika skäl. Dels skulle välfärdsstaten ha trängt ut civilsamhället på en rad områden som vård, skola och omsorg, dels skulle staten genom ett intrikat bidragssystem ha gjort många av de föreningar och organisationer, som trots allt överlevt denna kolonisering, ohälsosamt beroende av staten och i viss mån omformat dem till instrument för den offentliga politiken. Frågan hade, med andra ord, såväl en kvantitativ som en kvalitativ dimension: farhågor om ett både mindre och sämre civilsamhälle. Dessutom kan man tolka frågan som att det dels av något skäl bör ses som positivt att det finns ett stort civilsamhälle, dels att detta ska vara oberoende från staten. Detta kanske uppfattas som självklart av många – inte minst av dem som själva arbetar frivilligt eller som anställda inom förenings- och organisationsväsendet – men frågetecknen hopar sig ganska snart vid närmare påseende.

Inbäddad i Håkans stimulerande provokation finner man sålunda en rad viktiga frågor och implicita antaganden som är av både empirisk och normativ karaktär. Dessutom kan man uppfatta min egen koppling mellan hans fråga som rör dagens situation och debatten för 15 år sedan som en öppning för ytterligare en diskussion: har utvecklingen rört sig i någon avgörande riktning sen dess? Och vart är vi på väg nu i början av den nuvarande borgerliga alliansregeringens andra mandatperiod? I vad som följer tänker jag ta upp dessa frågor till diskussion utan att göra anspråk på uttömmande svar. Låt mig börja med de mer eller mindre rent empiriska spörsmål där man förhoppningsfullt kan enas kring något som vi provisoriskt kan kalla fakta (kanske med förebehållet att statistik alltid ljuger)?

1. Hur stort – eller litet – är det svenska civilsamhället i absoluta tal och ett komparativt perspektiv? Här kan man räkna på lite olika sätt som ger ganska varierande svar. Man kan räkna medlemmar, man kan beräkna ekonomisk omsättning, man kan uppskatta antalet organisationer, man kan räkna antalet anställda, man kan fokusera på det totala givandet, man kan studera engagemanget på individnivå i termer av medlemskap, givande, informella frivilliga insatser.

2. Hur ser det svenska civilsamhällets sammansättning ut, åter i så väl absoluta tal som i ett jämförande perspektiv? I denna analys ingår en uppskattning av en rad olika fenomen av olika karaktär, från politiska organisationer till serviceproducerande nonprofit-företag, men även stiftelser och kooperativ, idrottsklubbar och studiecirkel med mycket mera. Provisoriskt kan man särskilja de föreningar och organisationer som främst har en politisk röst funktion, de vars fokus ligger på service, och en tredje grupp vars syfte är mindre instrumentellt och mer är uttryck för "ren" sällskaplighet som vetter åt lek, nöje och social gemenskap.
3. Hur stort är det statliga och kommunala stödet ekonomiskt, såväl i absoluta tal som i relation till egenfinansiering, gåvor med mera? Varierar storlek och andel av den totala finansieringen från område till område? Vilka former tar sig detta stöd? Är det villkorslöst? Är det knutet till prestationer?
4. Vilka andra lagar och regler har en strukturerande effekt på civilsamhället? Skapar staten incitamentsstrukturer som påverkar tillväxt och sammansättning? Har denna politik ett uttalat syfte och en tydlig ideologisk dimension?
5. Kan vi identifiera förändringsprocesser? Växer eller minskar det svenska civilsamhället på ett eller annat sätt? Håller dess sammansättning på att ändras? Har statens politik, lagstiftning och policy ändrats på ett avgörande sätt? Kan man se (ytterligare) sådana förändringar vid horisonten?

På nästa nivå – egentligen där jag själv känner mig mest hemma – kan man sedan ställa frågor som pockar mer på personliga tolkningar och mer eller mindre egensinniga teorier utifrån historiska och jämförande analyser av svensk politisk kultur.

1. Är det svenska civilsamhället annorlunda eller särpräglad på något speciellt och intressant sätt som kan fångas i teoretiska termer? Kan man identifiera vad jag kallar en specifik "moralisk logik" som kännetecknar det svenska civilsamhället? Eller snarare, som kännetecknar det svenska sociala kontraktet i stort, det vill säga inte bara civilsamhället utan även synen på staten, familjen och individen och relationerna mellan alla dessa.
2. Vilka är de historiska faktorerna som kan förklara denna logik? Vilka är de handfasta institutionella uttrycken för denna logik?

3. I den mån som vi (enligt ovan) kan identifiera förändringsprocesser, bör dessa tolkas som att den moraliska och politiska logiken håller på att förändras? Handlar detta även om ett systemskifte på lagstiftnings-, policy- och institutionsnivå?

Slutligen, spelar allt detta någon roll? Annorlunda uttryckt: står det något väsentligt på spel här som betyder att vi bör debattera frågan inte bara inom akademien utan i det offentliga samtalet? I så fall handlar det om en uttalat normativ diskussion om det goda samhället och dess förutsättningar, och specifikt om det civila samhällets roll i dessa analyser av var vi är nu och i våra visioner om framtiden.

1. Är begreppet "civilsamhälle" i sig normativt laddat? I så fall hur?
2. Står olika tolkningar av vad det civila samhället är eller bör vara mot varandra?
3. Hur självklart är det att ett stort civilsamhälle av en viss typ är "bra"? Varför/varför inte?
4. Kan man tolka de förändringsprocesser som vi eventuellt kan identifiera som en rörelse från en vision av det goda (civil)samhället mot en annan?
5. Om vi fokuserar på borgerligheten, går det att identifiera motsättningar och skiljelinjer lika väl som gemensamma drag? Hur förhåller sig egentligen liberala, komunitära, kristna och konservativa ideologiska perspektiv till vad civilsamhället en gång var, vad som ingår nu, och/eller hur det bör förstås och uppmuntras till att bli i framtiden?

Det borgerliga samhällets uppgång och fall

Historiskt sett blev begreppet "civilsamhälle" allmänt använt först i början av 1990-talet, en tid då den svenska välfärdsstaten stod under stort ekonomiskt och politiskt tryck. Inom ramen för en kritik av välfärdsstaten från såväl vänster som höger kom det nya begreppet *civilsamhälle* att ställas mot såväl välfärdsstaten som det gamla begreppet folkrörelse. En central fråga, till vilken vi återkommer mot slutet, blir om man bakom den rent språkliga förändringen även kan förnimma en förändringsprocess uttryckt i både den politiska retoriken och de handfasta praktikerna. Begrepp som folkrörelse och civilsamhälle är sällan teoretiskt och politiskt neutrala utan är alltid inbäddade i ideologiska projekt om hur det "goda samhället" bör se ut.

Civilsamhällets historiska ursprung – åtminstone i den betydelse som begreppet fått i modern tid – sammanfaller med marknadssamhällets och den moderna demokratins genombrott i USA och Europa. I takt med att den gamla feodala ordningen föll samman, kom nya organisationer och föreningar att växa fram i vad historikern Torkel Jansson har kallat "ett sprängfyllt tomrum". En del var politiska, andra var ekonomiska, religiösa eller sociala, och tillsammans svarade de på en ny tids behov där individer frigjorts, på gott och ont, från en äldre tids institutioner. Å ena sidan yppade sig möjligheter för politisk, social och ekonomisk självorganisering när gamla hierarkiska och feodala strukturer gick i graven, å andra sidan ledde de snabba omvälvningarna av den ekonomiska och sociala ordningen till att många plötsligt stod utan social och ekonomisk trygghet och därför var i behov av nya sammanslutningar som gav dem såväl politisk röst som social service.

De så kallade associationerna som utgjorde vad man då kallade det "borgerliga samhället" (en direkt översättning av tyskans *bürgerliche Gesellschaft*) kom i detta läge att spela en avgörande roll för framväxten av såväl en modern offentlighet, med fria och ofta oppositionella media och ett fritt föreningsliv, som nya former för produktion, social gemenskap, ekonomisk trygghet och politisk organisering. Så var även fallet i Sverige, där forskare har kunnat dokumentera en explosionsartad tillväxt av allehanda sällskap, företag, gillen, cirklar och andra associationer mellan 1800 och 1870.

Det var en stundtals förvirrande mångfald av organisationer och föreningar som utgjorde dåtidens borgerliga samhälle. Här fanns det utrymme för aktiebolag och arbetarföreningar, religiös väckelse och skarpskytteföreningar, sjukkassor och producentkooperation, bildningscirklar och fruntimmerssällskap, de nödlidandes vänner och reformvännernas sällskap och mycket annat. Det var långt senare som vad man nu ser som de klassiska folkrörelserna helt kom att dominera synen på vad som omfattar det vi idag kallar det svenska civilsamhället. Hur kan man då förklara att framför

allt de socialdemokraterna närstående organisationerna fick huvudrollen i senare tiders forskning och historieskrivning om associationväsendet, framför allt nykterhetsrörelsen, arbetarrörelsen och den kooperativa rörelsen, med den religiösa frikyrkorörelsen i en underordnad biroll?

Som så ofta handlar det ytterst om att vinnarna skriver historien. De (med)borgerliga associationernas ursprungliga karaktär av vinstdrivande företag, frireligiösa samfund, liberala självhjälpsföreningar, filantropi och välgörenhet suddades delvis ut. De kom att ersättas av en berättelse om den viktiga roll som folkrörelserna spelade som "demokratiskolor" i en utveckling som ledde till den politiska demokratins genombrott, socialdemokratins erövrande av statsmakten och skapandet av folkhemmet – den socialdemokratiska välfärdsstaten.

Inte minst kom det kollektiva folket att bli den privilegierade protagonisten i en historia som betonade klassgemenskap och solidaritet. Detta var en idealisering som passade väl in i tanken om folkhemmet som ett kollektivistiskt gemenskapsprojekt. Vad som glömdes bort var såväl drömmarna om individuell frigörelse som de mer handfasta materiella behov som fick människor att organisera sig i kooperationsföreningar, bildningssällskap och nykterhetsloger. Självhjälpsgrupper och renodlade intresseorganisationer passade mindre väl inom den dominerande folkhemsdiskursen då de lyfte fram egenintresset och de individualistiska drifterna, särintressena och den krassa materialismen.

Av andra skäl bortsorterades även den borgerliga välgörenheten och filantropin. Denna var problematisk då den byggde på odemokratiska och ojämlika maktrelationer där småfolket utsattes för förnedrande almosor från de bättre besuttna borgarna. Ett primärt syfte för välfärdsstaten var nämligen just att befria människor från beroendet av denna form av borgerliga associationer, och i detta perspektiv framstod välgörenhet och filantropi, liksom de religiösa samfunden, först som förkastliga, och senare som lite ointressanta och dömda till att snart hamna i historiens papperskorg. Först på senare tid har välgörenhet på hemmaplan kommit att bli mer rumsrent igen, även om insatser riktade mot fattiga i utvecklingsländer sedan länge varit accepterade (en dubbelmoral som i sig förtjänar en mer närgående analys). Men även den nya tidens välgörenhet riktad mot utsatta och marginaliserade grupper är långt ifrån okontroversiell, speciellt för den generella välfärdspolitikens förespråkare.

Mindre problematiska, men också mindre heroiska, var de delar av det borgerliga samhället som varken hade politiska, bildande eller vårdande syften, nämligen alla de sammanslutningar som var tillägnade en icke-instrumentell, ofta lekfull och förnöjsam, sällskaplighet. Ännu idag behandlas idrottsklubbar lite styvmoderligt, liksom föreningar med nöje och kultur som syfte. De har hamnat lite vid sidan av de dominerande berättelserna om, å ena sidan, de fina medborgar- och demokratiskolorna och, å den andra sidan, de själuppoffrande, ideella,

välgörenhetsorganisationerna. Och detta trots att de, då som nu, utgör den enskilt största delen av det svenska civilsamhället om vi räknar delaktiga individer.

Betoningen av civilsamhällets politiska roll har också internationellt en lång historia. Den klassiskt liberala synen på associationsväsendet var att det fungerade som garanten för maktindelning, pluralism, mångfald och nykter kritik av staten. Detta perspektiv har dominerat även analysen av USA och andra länder med kraftfulla civilsamhällen. I motsats till USA kom dock synen på civilsamhällets relation till staten att ändras på ett avgörande och för Sverige utmärkande sätt. Om man i USA och stora delar av Europa kom att se även civilsamhällets roll för omsorg, utbildning och hälsovård som central, kom utvecklingen i Sverige att se annorlunda ut.

I den svenska historieskrivning som kom att dominera från början av 1800-talet, uppfattas svensk frihet som ett resultat inte bara av folklig självorganisering – böndernas kamp mot adelns ständiga försök att underkua dem – utan även som frukterna av en lagbunden centralmakt som såg till nationens och det allmännas bästa – den gode kungen och hans oförvitliga förvaltning. Denna positiva syn på såväl staten som folket kom i modern tid att axlas av den svenska socialdemokratin, vars historiska styrka låg just i denna pregnanta kluvenhet. Socialdemokraterna kom att göra anspråk på att vara både en folkrörelse underifrån och ett statsbärande parti ovanifrån, både kung och allmoge i form av en nationellt sinnad arbetarrörelse och ett reformistiskt socialdemokratiskt parti som såg den demokratiska staten som det bästa redskapet för att förverkliga demokrati, jämlikhet och rättvisa.

Under 1930-talet kom denna nations- och statsvänliga syn att leda till en politik där tanken om ett solidariskt "folkhem" ersatte den mer bittra idén om klasskamp och revolution. I folkhemsideologin ingick idén om jämlikhet och individuellt oberoende som grundläggande ideal. Målet var att frigöra arbetare och andra som inte tillhörde överklassen från inte bara fattigdom i rent ekonomiska termer utan även allehanda förnedrande och förödmjukande former av personligt beroende. Detta gällde såväl den gamla patriarkala familjen som andra hierarkiska och patriarkala institutioner i det svenska samhället, från auktoritärt styrda företag till privata välgörenhetsorganisationer och toppstyrda kyrkor.

Med andra ord kom socialdemokraternas syn på civilsamhället att bli komplex. Å ena sidan var partiet självt byggt på arbetarrörelsen som var en av de stora folkrörelserna. Denna del av det borgerliga samhället bejakade man givetvis. Folkrörelserna såg man som inte bara legitima utan som grundläggande för individens demokratiska bildning, speciellt för unga människor och de bönder och arbetare som kom från en mindre bemedlad bakgrund och fick lära sig hur man organiserar sig,

sköter en förening, för protokoll, fattar beslut i demokratisk ordning och representerar egenintressen på ett sätt som kan harmoniera med det bredare samhällsintresset.

Men samtidigt såg man det som sin roll att med staten som redskap befria medborgarna från det negativa beroendet av andra delar av civilsamhället, det vill säga den del av det borgerliga civilsamhället där filantropi och välgörenhet ingick som dominerade inslag. I detta fall var målet att skapa det som senare kom att kallas välfärdsstaten, det nätverk av institutioner och rättigheter som ökade jämlikhet och minskade såväl fysisk fattigdom och sociala klassklyftor som kulturell misär och social stigmatisering. Ingen medborgare skulle vara beroende av familj eller välgörenhet, utan staten skulle garantera allas grundläggande rättigheter till fundamentala nyttigheter som skolutbildning, sjukvård och äldreomsorg. Alla svenska individer – män, kvinnor, äldre, barn, sjuka och handikappade – skulle med statens hjälp kunna leva oberoende liv i trygghet och frihet, var målet.

Folkhemmet och folkrörelsernas inkorporering

Efter socialdemokraternas erövring av staten kom synen på föreningsväsendet som mot staten oppositionella och fristående instanser att glida i bakgrunden. Den liberala synen fick konkurrens av ett nästan totalt motsatt betraktelsesätt. Föreningar och organisationer befanns vara, eller uppfattades vara, i en harmonisk, kooperativ, symbiotisk relation till staten.

Redan 1951 beskrevs Sverige som en "korporativ stat" av den inflytelserike statsvetaren, politikern och framtida ledaren för det konservativa svenska högerpartiet, Gunnar Heckscher. Men epitetet korporatism, med dess association till en dominant stat, fick också konkurrens av en alternativ teckning. Statsvetaren och socialdemokraten Hilding Johansson, en av Heckschers samtida, menade att begreppet korporatism undervärderade folkrörelsernas styrka och överdrev statens suveränitet: "I Sverige är organisationerna fria och självstyrande. I första hand fullföljer de sina egna strävanden och tillvaratar sina medlemmars intressen. Samarbetet med staten är frivilligt."

Ett i detta perspektiv intressant empiriskt fenomen är det mer eller mindre unika svenska utrednings- och remissväsendet. I motsats till val och representativa institutioner som riksdagen, där medborgarna och dess sammanslutningar bara indirekt är representerade, erbjuder utredningsväsendet en alldaglig mötesplats där organisationer och representanter för statens olika organ "samregerar" i utarbetande av betänkanden, remissvar och propositioner. Med tanke på att mellan 200 och 300 utredningar är i gång i varje givet ögonblick, utredningar som sysslar med allt från de mest tekniska frågor till de mest fundamentala av konstitutionella frågor, är detta en viktig

om än stundtals osynlig och odramatisk komponent av det svenska politiska systemet. Men även här råder debatt: handlar det om statens kooptering av intresseorganisationerna, om vissa organisationers otillbörliga dominans, eller om ett rättvist kompromissande mellan mer eller mindre jämlika parter?

Under 1960- och 1970-talen följde sedan en alltmer intensiv kritik av den centralistiska välfärdsstaten. Den gemensamma nämnaren för dessa annars så disparata röster var en reaktion mot den konsensusorienterade folkhemskapitalismen och det paternalistiska sociala ingenjörskapet som växt fram under 1940- och 1950-talen. Dessa tendenser förstärktes ytterligare när efterkrigstidens ekonomiska guldålder övergick till en tid av inflation och lägre tillväxt. I krisens Sverige dök en ny diskurs om valfrihet, egenmakt och konsumentmakt upp inom ramen för en marknadsorienterad och statskritisk retorik.

Civilsamhället som högerens utopi

I detta sammanhang kom inte minst Timbro att spela en viktig roll. Grundat 1978 blev tankesmedjan ett viktigt instrument för arbetsgivarorganisationerna och de borgerliga partierna i kampen om att överta problemformuleringsprivilegiet från vänsterdebattörerna. Redan 1983 gav Timbros bokförlag ut debattboken *Den hjärtlösa välfärdsstaten*, en lidelsefull protest mot statens invasion av den privata sfären, och senare gav förlaget ut en rad böcker där man tog steget från en kritik av välfärdsstaten mot en alternativ vision av det goda samhället där detta ”nya” begrepp civilsamhälle kom att inta en viktig plats. Man menade att samhället skulle bli både moraliskt bättre och ekonomiskt mer effektivt om man bara kunde ”låta människorna verka i frivilligt samarbete så långt detta är möjligt”, som det uttrycktes i antologin *Det civila samhället* från 1990.

Civilsamhället blev ett nyckelbegrepp även för Hans Zetterberg som beskrev det civila samhället som ”vår tids nya utopi” och då ”i första hand högerens utopi”. Zetterberg var kritisk inte bara mot den stora staten utan även mot den nyliberala trend som ville ge marknaden den helt dominerande rollen. Vad Zetterberg menade med begreppet ”det civila samhället” framgår av en text han skrev som underlag för Moderaternas partiprogram 1990:

I full enighet har vi valt att säga att framtidens uppgifter i huvudsak faller på det civila samhället, det vill säga på den lilla världen (familj, grannskap, hembygd, nätverk, föreningar) och på de delar av den stora världen som inte skall styras av politiker: kyrkor, universitet, företag, kulturlivets institutioner, etiska kommittéer, konstnärlig verksamhet, fria yrken etc. Vi

säger inte som nyliberalerna att företagen och marknaden ska ta över allt, vi säger att det civila samhället skall ta över där det går.

Men även om Zetterberg fick ett stort genombrott medialt och i viss mån även inom forskarvärlden – bland annat genom Socialstatsprojektet på Cityuniversitetet – så kom med tiden hans plädering för att Moderaterna skulle kräva en större roll för civilsamhället att få stå tillbaka för en mer traditionell betoning på marknaden **och, får man tillägga, staten.**

Det svenska civilsamhället: finns det och hur ser det ut?

Utmärkande för kritiken av välfärdsstaten var tanken att det svenska civilsamhället hade trängts ut av den ständigt expanderade offentliga sektorn. Men problemet i början av 1990-talet var att ingen visste så speciellt mycket om hur stort det svenska civilsamhället var eller hur det var komponerat. Dessutom intog den svenska forskarvärlden till en början en skeptisk eller rent fientlig hållning till begreppet civilt samhälle som man såg som alltför politiserat.

Men med tiden kom begreppet att avdramatiseras, speciellt efter en rad befolkningsstudier och kartläggningar av det svenska civilsamhället, framför allt genomförda av forskare knutna till Handelshögskolan i Stockholm och Sköndalsinstitutet (numera Ersta Sköndal högskola). Tack vare att denna forskning, både på organisationsnivå och individnivå, utfördes inom ramen för större komparativa projekt, som Johns Hopkins-projektet och Eurovol-studien, kunde man visa att det svenska förenings- och organisationsväsendet och även det individuella frivilliga engagemanget stod sig mycket starkt i internationella jämförelser.

Dessa studier visade alltså att det svenska civilsamhället var betydligt livaktigare än vad som hade förmodats av välfärdsstatens kritiker, som teoretiskt utgick från att det måste ha marginaliserats av den ständigt expanderande välfärdsstaten. Dessa var insikter som med tiden kom att bekräftas och förstärkas genom andra jämförande studier som konsekvent pekade på att de nordiska länderna stod sig starka vad det gällde socialt kapital, vilket i praktiken innebar stor social tillit kombinerad med ett starkt organisations- och föreningsväsen. Dessutom tycktes dessa resultat också vara kopplade till stort förtroende för offentliga institutioner och privata företag, låg korruption och relativt stor jämlikhet och jämställdhet.

Däremot visade samma studier att det svenska civilsamhället har en unik karaktär. I många länder, inklusive de anglosaxiska och kontinentaleuropeiska, förväntas familjerna och de mångtaliga religiösa samfundet och välgörenhetsorganisationerna fylla en rad sociala och ekonomiska behov hos

befolkningen, från skolor och daghem till krishantering och vård av fattiga och utslagna. I Sverige har denna typ av socialt arbete hittills varit mindre väl representerat i det civila samhället, där i stället fack- och idrottsföreningar, studiecirklar och organisationer som haft kultur och nöje som huvudmål har dominerat. För att ta bara ett par siffror från 1992: idrott och fritid (20 %) och fackföreningar (17,6 %) jämfört med social omsorg (7,4 %) och hälsovård (2,7 %).

Det svenska civilsamhällets moraliska logik

Hur kan man förstå det svenska – och till del det nordiska – civilsamhällets speciella, till och med unika, karaktär? Min egen tolkning är att den är starkt kopplad till den statsindividualistiska andan som genomsyrar det svenska sociala kontraktet i stort.

Om vi börjar med synen på staten är i många länder, inklusive de angloamerikanska, det normativa idealet att civilsamhället ska stå i ett oberoende och stundtals antagonistiskt förhållande till staten. I Sverige, däremot, är relationerna mellan staten och organisationerna täta och oftast välvilliga. Men än viktigare är den moraliska logik som underbygger denna vilja att låta staten spela den centrala rollen när det gäller välfärdens organisering och finansiering. I det triangeldrama mellan individ, stat och familj/civilsamhälle som jag brukar beskriva i mina jämförande analyser, har i Sverige alliansen mellan stat och individ dominerat. Detta kan kontrasteras mot USA där staten ses som ett hot mot frihet och där i stället individens rättigheter gentemot staten, och familjens primat och civilsamhällets autonomi, är de politiska trumfkorten. Ett tredje typfall är Tyskland där den centrala alliansen är mellan en stat som finansierar välfärden och familj/civilsamhälle som ansvarar för omsorg och sjukvård.

Det betyder inte att familjen eller civilsamhället spelar en mindre roll i människors liv – detta vore befängt och i strid med all empirisk forskning – utan att samma moraliska logik som utmärker samhället i övrigt även ger sig till känna i civilsamhället. På samma sätt som den svenska familjen idag ofta består av ekonomiskt och juridiskt jämlika och oberoende vuxna, rättighetsbärande barn, och i förlängningen äldre föräldrar som i sina behov av grundläggande omsorg inte står i beroendeställning till sina barn, så tycks det svenska civilsamhället primärt omfatta organisationer där den styrande moraliska logiken är densamma som i samhället i övrigt.

Betoningen har legat på demokratiskt uppbyggda medlemsorganisationer där frivillighet, jämlikhet och oberoende varit grundläggande principer, medan mer hierarkiska organisationer och de vars själva verksamhet byggd på ojämlika maktrelationer – exempelvis välgörenhet och frivilligt socialt

arbete – har fått mindre utrymme, både faktiskt och i vår självbild. Denna generalisering ska dock inte överdrivas. Många socialt inriktade organisationer överlevde övergången från det borgerliga samhällets storhetstid och andra har skapats kontinuerligt sedan dess. Välfärdsstaten har aldrig kunnat uppnå målet att täcka alla människors behov. I synnerhet inte de mest utsatta människornas behov som aldrig riktigt passat in inom ramen för en politik som i så hög grad fokuserat på ”den skötsamme arbetaren” och den väluppfostrade och hårt arbetande medelklassen.

Dessutom visar nya data att trenden snarare är mot en större än en mindre roll för de organisationer som producerar service inom vad som ofta kallas välfärdsstatens kärnområden: vård, skola, omsorg, enligt det välbekanta mantrat. Vi återkommer till detta.

Statens strukturerande makt

Det betonas ofta att civilsamhället har positiva effekter på staten genom att medborgarna genom sina föreningar, organisationer och partier balanserar statens makt och utvecklar innovativa lösningar på allehanda sociala problem som staten sedan kan dra nytta av i sin politik. Lika viktigt är dock hur staten i sin tur påverkar civilsamhället genom sin konstitution, sin lagstiftning och den politik som den för gentemot civilsamhället. Staten strukturerar och styr civilsamhället genom att skapa fundamentala ekonomiska och juridiska förutsättningar som konkret formerar civilsamhället inom varje stat. Och denna maktutövning är aldrig oskyldig eller neutral.

Den strukturerande makten kan studeras på flera nivåer. Kanske mest fundamental är den konstitutionella ordningen som stadfäster fundamentala rättigheter som är avgörande för förenings- och organisationsliv. Bland dessa brukar man räkna åsikts-, tryck- och föreningsfriheten samt de rättighetskataloger och maktodelningsprinciper som skyddar individer och dess organisationer från ett godtyckligt statligt maktutövande. För att hårdra något kan man säga att den avgörande skillnaden mellan de samhällen som bara rent formellt är demokratiska och de som i den dagliga verkligheten är genomsyrade av en demokratisk anda just rör civilsamhällets frihet från en klåfingrig och dominerande stat.

På nästa nivå finner man de mer alldagliga lagar och regler som styr organisationerna i rättsligt hänseende. Här specificeras hur en organisation leds, hur ansvarsfördelning och ägande regleras, vilka former av föreningar och organisationer som erkänns, till exempel medlemsbaserade föreningar, stiftelser, non-profit-företag, vilka krav på bokföring, statlig registrering och skattedeklarationer som ställs, i vilken mån som intern demokrati är ett villkor med mera.

En tredje nivå rör statens finansiering av civilsamhällets organisationer och hur denna är utformad; hur detta stöd är villkorat, såväl vad det gäller olika direkta bidrag från staten som det indirekta stöd som oftast tar formen av skattelättnader och avdragsrätt för gåvor till ideella organisationer. Bland dessa villkor kan ingå allt från krav på intern demokrati, att organisationen är medlemsbaserad och att dess syften och mål är förenliga med landets demokratiska värderingar till förbud mot politisk aktivism och ett privilegierande av välgörenhetsorganisationer. Här särskiljer sig också olika länder på ett tydligt sätt som har observerbara effekter på civilsamhällets struktur, funktion och sammansättning.

Vad det gäller den första nivån kan man för Sveriges del konstatera att det civila samhället sedan länge har ett etablerat skydd i den svenska grundlagen. Detta rättighetsskydd är dessutom mycket äldre än införande av modern demokrati med allmän rösträtt, som i Sverige är av ett relativt sent datum. I början av 1900-talet hade mindre än var tionde svensk rösträtt, och även om rätten gradvis utvidgades, framför allt med reformerna 1921, så var det först 1945 som man kan tala om en allmän rösträtt som inkluderar alla vuxna medborgare oavsett kön, inkomst och social status. De fundamentala civila rättigheterna har däremot historiska rötter tillbaka till 1600-talet, och Sverige utmärker sig i ett internationellt perspektiv med sin långa tradition av grundlagssäkrade rättigheter som åsiktsfrihet, yttrandefrihet, tryckfrihet, mötesfrihet och föreningsfrihet (något som, lite olycksaligt, attraherade Julian Assange till Sverige).

Vad det gäller frågan om hur organisationer, föreningar och andra associationer regleras på annat sätt är det av intresse att notera att Sverige kännetecknas av en avsaknad av civilrättsliga regler som detaljstyr föreningslivet. Skälet till detta är delvis att man från statsmakternas sida velat undvika att skapa ett krångligt och tidsödande regelverk som skulle få effekten att avskräcka medborgare från att skapa och delta i föreningar, speciellt mindre sådana utan större resurser och med liten ekonomisk omsättning.

Civilsamhället och pengarnas betydelse

Denna vilja till att i möjligaste mån lämna de fria associationerna just fria innebär dock inte att staten inte har en aktiv politik i förhållande till förenings- och organisationsväsendet. Tvärtom har man från statens sida länge varit mån om att på olika sätt aktivt både stödja och styra föreningsväsendet. Detta gäller inte bara de lagar som garanterar så kallade negativa friheter, det vill säga frihet *från* statlig maktutövning, utan även de stora bidragssystem som utgör ”positiva rättigheter” *till* statliga resurser. Sedan början av 1900-talet har ett komplext, för att inte säga kaotiskt, system utvecklats för

att stödja speciellt de föreningar som anses bidra till den demokratiska infrastrukturen och den sociala integrationen och kontrollen. Vi talar här om lagar, regler, bidrag och ersättningar på både statlig och kommunal nivå.

Den svenska statens ekonomiska stöd till civilsamhället är inte unikt, tvärtom. Många andra länder stöder civilsamhället ekonomiskt. Detta stöd tar sig olika former och är oftast förknippat med villkor som privilegierar vissa delar av civilsamhället. Principiellt finns det bara två sätt att undvika detta, det ena är en radikal form av negativ frihet, det andra en lika radikal form av positiv frihet: det vill säga, antingen genom att undvika varje form av stöd, sett som förkastligt då det skapar beroende och undergräver fri(villig)het, eller genom att ge stöd utan villkor till alla lagliga associationer, antingen som direkta bidrag eller indirekt i form av skattebefrielse och avdragsrätt för gåvor, med motivet att ett stort och pluralistiskt civilsamhälle är av primärt värde. Alla andra former av stöd, direkta eller indirekta, utgör de facto statlig styrning och en "politik för det civila samhället".

Samtidigt bör man rimligen beakta även andra aktörers finansiering av organisationer och föreningar – och helst med samma kritiska skärpa. Om den demokratiska statens ekonomiska relationer till civilsamhället kan vara problematiska är de i alla fall relativt lätta att undersöka och på demokratisk väg påverka. Vad det gäller, till exempel, rika filantropers eller stora företags donationer till stiftelser utan demokratisk struktur, eller donationer från utländska religiösa samfund med värderingar som rimmar illa med svensk tradition och lagstiftning, är problemen egentligen värre då det ofta saknas både transparens och möjligheter att påverka.

Den traditionella svenska misstänksamheten mot otillbörligt privatinflytande kommer bland annat till uttryck i att Sverige idag är det enda landet i Europa som inte har någon form av skattelättnad för personer, företag och andra som ger pengar till "ideell" verksamhet. Detta kan tyckas vara en teknisk och marginell fråga men den är principiellt viktig, och sättet på vilket Sverige utmärker sig är väldigt illustrativt för den svenska relationen mellan stat och civilsamhälle. I Sverige anses det mer demokratiskt att fördela skattepengar till civilsamhället genom en politisk process, än genom att avstå skattepengar som enskilda givare själva kan ge till de ändamål som de vill stödja.

Den svenska staten är alltså av hävd mån om att ha politisk kontroll över sin finansiering av civilsamhället. Men bortsett från denna allmänna inställning, hur ser det ut konkret? Enligt de data vi har – och tyvärr saknas en samlad uppskattning av färskt märke – så stod den offentliga sektorn under 1990-talet endast för 29 procent av finansieringen av det svenska civilsamhället, vilket är långt under EU-genomsnittet. Som jämförelse är den motsvarande siffran för det liberala Storbritannien hela 45 procent. Det svenska civilsamhället är till 60 procent finansierat av avgifter medan EU-genomsnittet endast är 38 procent, och resten utgörs av gåvor (trots bristen på avdragsrätt).

En förklaring till dessa siffror är att det svenska civilsamhället, till skillnad mot nästan alla icke-nordiska civilsamhällen, (ännu) inte producerar sociala tjänster i någon betydande omfattning. I länder som till exempel Tyskland och Nederländerna utförs en stor del av hälso- och sjukvården i civilsamhällets regi med offentlig finansiering vilket gör att mycket stora summor transfereras från den offentliga sektorn till civilsamhället som betalning för utförda tjänster. Det svenska civilsamhället består huvudsakligen av organisationer som engagerar medlemmar i obetalt frivilligarbete vilket gör att finansieringen får en annan karaktär och omfattning.

Detta blir ännu tydligare när man bryter ner den svenska statistiken och ser till enskilda områden. Då kan man synliggöra att beroendet av offentlig finansiering stundtals är mycket stort, till exempel inom hälsovård (87 %), social omsorg (70 %), politik (55 %), utbildning (54 %), kultur (52 %) och internationellt orienterade organisationer (49 %). Och även inom områden där det procentuella stödet är blygsamt, exempelvis idrott och fritid (22 %), kan det ändå handla om ett i absoluta tal stort stöd, i idrottens fall då den utgör den enskilt största delen av den svenska civilsamhället (20 %). Det motsatta gäller hälsovården som visserligen är våldsamt beroende av offentliga medel men som bara utgör en liten del av civilsamhället (2,7 %).

Att stödet för stora delar av civilsamhället är politiskt motiverat står dock bortom allt tvivel. I många avseenden grundar det sig i en ständig ängslan vad det gäller bångstyriga ungdomar och hur man bäst kan integrera dessa i samhället och förvandla dem till ansvarfulla, nyktra och "skötsamma arbetare" (eller, för den delen, entreprenörer). Detta gäller inte bara Ungdomsstyrelsen och dess frikostiga stöd till ungdomsklubbar och relaterade aktiviteter och institutioner, utan även de stora summor som slussas till idrottsrörelsen, nykterhetsrörelsen och folkbildningen, bland annat via moraliskt dubiösa vinster från spel och lotterier.

Även när det gäller stödet till idrott utgör ungdom en målgrupp och tendensen är att instrumentalisera denna form av sällskaplighet. Det räcker inte med att det är kul att idrotta, det ska helst ge effekter i term av arbetsdisciplin och hälsosamt leverne också. Samma logik kan man se inom ett annat ångestladdat politikområde, nämligen integrationspolitiken, där invandrare och minoriteter utgör ett slags funktionell ekvivalens till ungdomar, spännande och farliga på samma gång, ständigt i behov av kontroll och domptering.

Här är det nog svårt att visa på större olikheter mellan de politiska partierna: den svenska traditionen av socialt ingenjörskap är lika djupt rotad som förkärleken att använda staten som ett instrument för att övervaka och kontrollera befolkningen. De frihetliga strömningarna har alltid varit svaga, såväl till höger som till vänster. Om det är någon del av det internationella civilsamhällsfenomenet som varit

speciellt svagt i Sverige så har det varit den som betonat individuella rättigheter och minoritetsrättigheter.

Vad det sedan gäller det offentliga stödets former och villkor måste man skilja mellan relativt ovillkorade stöd, som organisationsbidrag och verksamhetsbidrag, och projektbidrag och uppdragsersättning som är knutna till att föreningar och organisationer presterar mer precist definierade nyttigheter. De förra kan ses som en förhållandevis frihetlig gest, medan de senare är mer kännetecknade av kontroll och övervakning. Trenden här är att de villkorade stöden ökar och de ovillkorade minskar. Mellan 2003 och 2009 minskade organisationsstöden från 18 till 9 procent och verksamhetsstöden från 56 till 50 procent av det totala stödet. En aspekt av denna trend är också att rena bidrag – gåvor från staten till civilsamhället – ersätts av betalning för utförda tjänster. Detta innebär dock inte att dessa organisationer blir mindre beroende av staten. Snarare gäller det motsatta då ökade krav på styrning, redovisning av resultat och kvalitetskontroll förvandlar dem till ett slags underleverantörer, bolagiserade och ofta snarlika sina konkurrenter inom den offentliga sektorn och på marknaden.

Bakom dessa siffror tycker sig en del forskare kunna förnimma en omstrukturering av det svenska civilsamhället: serviceproducerande och alltmer professionaliserade non-profit-bolag utgör en växande del av civilsamhället samtidigt som medlemsbaserade, politiska föreningar minskar. Ett uttryck för detta är den "överenskommelse" som staten har slutit med de organisationer som verkar inom det "sociala" området. Ett annat tecken på denna process är alliansregeringens proposition från december 2009, *En politik för det civila samhället*, samt den aviserade intentionen att införa avdragsrätt för gåvor till "ideella organisationer".

Orsaken till denna trend är kanske främst de prognoser som antyder tilltagande svårigheter för staten att svara på – och betala för – medborgarnas ständigt ökande och alltmer dyrköpta krav på vård, skola och omsorg. Man talar gärna om en något utopisk tanke om att ideella krafter ska kunna erbjuda såväl "särart" som "mervärde", det vill säga bättre (mer human och varm, får man förmoda) service till lägre kostnad. Men även den ökade pluralismen och en starkare betoning av individuell valfrihet spelar en roll. Här, anar man, spelar förhoppningen om att mer konkurrens mellan fler aktörer ska mynna ut i om inte bättre så i alla fall billigare och mer effektiv service. Samtidigt, nota bene, skärps kraven på kvalitetskontroll, och i samklang med mantrat om "evidensbaserad" vård, omsorg med mera, ser vi framför oss en allt hårdare och charmfri standardisering som lämnar väldigt lite utrymme för faktisk mångfald.

Såväl aktörer inom civilsamhället som den nuvarande borgerliga regeringen under Fredrik Reinfeldt har varit drivande i denna process. Den ena sidan vill tjäna pengar, den andra vill spara pengar. Det är

ännu oklart om det kommer att resultera i grundläggande förändringar, men redan nu kan man säga att tonläget i debatten har ändrats. Skulle tillräckligt många av de idéer som nu är i omlopp bli förverkligade står vi kanske inför ett slags normalisering i ett globalt perspektiv, där non-profit-företag, filantropi och välgörenhet alltmer utmanar den mer traditionella betoningen på folkrörelser, fackföreningar och folkbildning.

Om mina erfarenheter i USA är värda något kan detta leta till radikala förändringar utan förbättringar. Där används ofta retoriken om "community", "civil society", och "empowerment" för att rättfärdiggöra den offentliga sektorns tillbakadragande, ofta med tvivelaktiga resultat när det gäller äldreomsorg, hälsovård, och skolutbildning. I detta sammanhang blir det också tydligt att ett stort civilsamhälle och ett stort givande inte bara är ett tecken på något gott utan också på ett misslyckande. Att många amerikaner varje dag ger ett par kronor till fattiga och hemlösa ser bra ut i den del av statistiken som mäter givande, men bakgrunden är en social misär som civilsamhället självt aldrig i grunden kan råda bot på.

Det borgerliga samhällets återkomst?

Är det meningsfullt att tala om ett systemskifte? Är den språkliga förändringen från "folkrörelsepolitik" till "en politik för det civila samhället" ett uttryck för att nya incitamentsstrukturer har skapats, som över tid kommer att ytterligare förstärka en del av de trender som vi har diskuterat? Står vi inför "det borgerliga samhällets" återkomst? Frågan kompliceras av att det både historiskt och i samtiden finns konkurrerande visioner inom borgerligheten för hur rollfördelningen mellan stat och civilsamhälle bör se ut.

Dessa skillnader beror delvis på olika historiska arv, och delvis är de kopplade till samtida trender. Historiskt kan man urskilja skillnader mellan en liberal, småborgerlig tendens som värnade om pluralism, maktodelning och självhjälp, och en paternalistisk, högborgerlig och aristokratisk linje som hängav sig åt filantropi och välgörenhet. En mer modern tappning av denna spännvidd, inspirerad till del av den amerikanska debatten, är den mellan en konservativ kommunitär ståndpunkt som bejakar små gemenskaper och en liberal ansats som främst är statskritisk och marknadsorienterad.

Under senare tid har dessutom Kristdemokraterna (KD) bifogat en kontinental kristdemokratisk tradition, som utgår från den katolska idén om subsidiaritet och som pläderar för familjens och samfundens roll. Till slut kan man identifiera en mer modern filantrokapitalism, som vill vara en effektiv utförare inom områden som bistånd, hälso- och sjukvård, omsorg, skolor och utbildning,

både i termer av Corporate Social Responsibility inom vanliga vinstdrivande företag och i form av moderna non-profit-företag.

Debatten om avdragsrätt och de serviceproducerande non-profit-företagens förutsättningar ger en bra inblick i hur de borgerliga partierna och debattörerna resonerar. Regeringens preliminära förslag till avdragsrätt tycks, så långt vi kan se nu, prioritera bistånd och välgörenhet. I KD:s fall är man till och med uttalat emot att låta politiska föreningar och partier komma ifråga, och man ställer sig även mot tanken att låta medlemsavgifter vara avdragsgilla. Som tankesmedjan Sektor3 har noterat innebär det att i "regeringens förslag på avdragsrätt uppmuntras givande till en organisation som rycker in vid miljökatastrofer, men inte till de organisationer som driver på för en bättre miljö".

Här öppnar sig frågan om vad man inom borgerligheten menar att civilsamhället omfattar? Är det ett kodord för framför allt bistånd och välgörenhet, kombinerat med ett avståndstagande från politiska föreningar? Detta är hur det amerikanska civilsamhället har utvecklats, från att ha haft en stor sektor med medlemsbaserade föreningar under 1800-talet, har man idag en stor dominans av välgörenhetsorganisationer, stiftelser och religiösa samfund. Detta är bland annat resultatet av avgörande förändringar i skattelagstiftningen som gett stora fördelar till non-profit-bolag, eliminerat krav på demokrati och förbjudit politisk aktivism i den mån som organisationer vill få tillgång till skatteprivilegier.

Man kan tänka sig att till exempel mer liberala element inom den svenska borgerligheten skulle vända sig emot en sådan politik för att i stället vilja skapa förutsättningar för pluralism och mångfald, inte bara i termer av privata alternativ inom välfärd, social service och bistånd utan även vad det gäller röstbärande föreningar. Men samtidigt är det lika tänkbart att man generellt vill minska den statliga inblandningen i det civila samhället.

Vidare kan man diskutera synen på vinstdrivande företag kontra non-profit-företag. För mig är det lite förvånansvärt att observera debatten om privata skolor och privat omsorg. I det kapitalistiska USA är det vanliga att denna typ av verksamhet är organiserad på non-profit-basis. De som driver företag i denna form gör det inte bara för att de är idealister och vill göra gott, utan kanske snarare för att lagstiftningen ger dem en rad ekonomiska fördelar.

I Sverige är det symptomatiskt bara vänsterpartier som konsekvent kritiserar det faktum att vinstdrivande företag är de som växer mest vad det gäller friskolor, äldreomsorg och vårdcentraler, inte non-profit-organisationer. Men deras alternativ är snarast en återgång till offentliga monopol. Om borgerliga partier menar allvar med att vilja stödja civilsamhället, inklusive non-profit-företag som producerar tjänster inom den nyligen avreglerade och öppnade marknaden för sjukvård, skola och

äldreomsorg, så är det upp till dem att visa en vilja och ett intresse för att skapa de skattemässiga och juridiska förutsättningarna. Det är inte bara vänsterpartister som störs av tanken att vinstintresset ska komma att dominera inom dessa områden. Men kanske är det som vanligt? Det är staten eller kapitalet som gäller.

En väg som de borgerliga partierna kan välja är, teoretiskt, den radikala vision av ett befriat borgerligt samhälle som drivs i Storbritannien under parollen "Big Society" av bland andra Phillip Blond (författare till den omdebatterade boken *Red Tory*). För Blond är målet att bekämpa just det som utmärker det moderna Sverige, nämligen en statsindividualism med en elakartad och ohelig allians mellan stat och storföretag som barnmorska. För honom är individens beroende av staten förkastligt, men lika negativt är individualismen i allmänhet, alltså även den som framför allt är ett uttryck för det senmoderna marknadssamhällets logik. Han pläderar för ett återvändande till normer, gärna rotade i religiösa värderingar, och med betoning på subsidiaritetsprincipen där familjen och civilsamhället ska spela den stora rollen, inte minst för att ge de mest svaga, utsatta och fattiga i samhället en chans att undslippa fattigdom och social isolering.

Men frågan är om det inte vore väl riskfyllt för den svenska borgerligheten att satsa för mycket politiskt kapital på denna komunitära ideologi. Erfarenheterna från 1990-talet antyder att en ganska stor majoritet av svenskar föredrar ett statsindividualistiskt system när det kommer till kritan. Och många menar att förklaringen till alliansens framgångar i valen 2006 och 2010 hade en hel del att göra med att man tydligt och klart deklarerade att man ställde upp bakom den svenska modellens fundamentala principer, inklusive statens roll. Att frångå denna position för att bejaka en komunitär vision där medborgarna själva i form av större åtagande inom familjen, frivilligt socialt arbete, välgörenhet och andra former av civilsamhällelig självorganisering (kooperativa företag med mera) skulle skapa en onödig öppning för vänstern. Denna skulle då kunna framställa sig som ensam försvarare av den marknadsvänliga statsindividualistiska idén och de ideal som individuell autonomi, jämställdhet samt universell och lika tillgång till vård, skola och omsorg som ingår som centrala element i denna vision.

Litteraturtips

Sedan början av 1990-talet har forskningen och debatten om det svenska civilsamhället tagit fart. Vad som följer här är närmast ett mer eller mindre godtyckligt axplock som till del är en reflektion av vad jag lutat mig mot i skrivandet av denna text, till del ett försök att täcka de mest centrala bidragen i allmänhet.

Bland mina egna bidrag kan nämnas *Civilt samhälle kontra offentlig sektor* (1995); "Det civila samhället som analytiskt begrepp och politisk slogan" i Erik Amnås antologi, *Civilsamhället* (1999 – del av Demokratiutredningen); *State and Civil Society in Northern Europe* (2007); samt *Att beskatta eller att beskattas* (med Johan Vamstad) (2009) som berör frågan om avdragsrätt och statens strukturerande makt över civilsamhället.

Vad det gäller kartläggningen av det svenska civilsamhället på organisationsnivå har Filip Wijkström och Tommy Lundström gjort banbrytande insatser, bland annat med *The Nonprofit Sector in Sweden* (1997). Forskare knutna till Ersta Sköndal högskola, under ledning av Lars Svedberg, Eva Jeppsson Grassman och deras kollegor, har genomfört en rad medborgarundersökningar sedan 1992. Erik Amnå har analyserat föreningslivets politiska sida sedan tidigt 1990-tal och han har skrivit och redigerat en rad böcker, bland annat den tidigare nämnda antologin inom ramen för Demokratiutredningen. Alla dessa forskare finns även representerade i min engelska antologi nämnd ovan.

Andra viktiga källor och analyser av det svenska civilsamhällets omfattning, sammansättning och finansiering är Statskontorets utredningar av bidrag till ideella organisationer (2009:16 och 2004:17). Även Staffan Johansson har gjort viktiga analyser, till exempel *Kommunalt stöd till sociala ideella organisationer* (Socialstyrelsen, 2005) samt *Stöd eller styrning?* (Socialstyrelsen, 2003). Detta gäller även Hans Zetterberg och hans kollegor från Socialstatsprojektet.

För en analys av samtida förändringsprocesser kan man bland annat vända sig till Filip Wijkström och Torbjörn Einarsson, *Från nationalstat till näringsliv?* (2006).

Regeringens proposition 2009/10:55 *En politik för det civila samhället* bygger i stort på de ovan nämnda analyserna, men utgör dessutom en källa för att analysera hur regeringen ser på detta politikområde. Denna kan jämföras med den tidigare socialdemokratiska regeringens folkrörelseutredning, se slutbetänkandet *Rörelser i tiden* (SOU 2007:66). För en översikt av 64 svenska doktorsavhandlingar som berör civilsamhället, med kapitel dragna från 19 av dessa, se Lars

Svedberg och Lars Trägårdhs *Det civila samhället som forskningsfält* (2006) som ger en fingervisning av bredden, djupet och inriktningen av svensk forskning på detta område.

Sedan finns det en omfattande litteratur som är teoretiskt mer knuten till en mer traditionell forskning om folkrörelser, sociala rörelser och intresseorganisationer. Detta är inte platsen att täcka av denna forskning, men nämnas bör dock namn som Torkel Jansson, Sven Lundkvist, Gunnar Heckscher, Hilding Johansson, Michele Micheletti och Bo Rothstein. En utmärkt översikt är Vetenskapsrådets *Svensk forskning om demokrati, offentlig förvaltning och folkrörelser* (2003) där Jan Larsson var ansvarig för avsnittet om folkrörelser och det civila samhället i bred bemärkelse. samhället i bred bemärkelse.